

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.73>

СУДОВИЙ ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Рекшинський В.О.,
*начальник юридичного відділу
Центру досліджень трофейного та перспективного озброєння
і військової техніки
-помічник командира*

Рекшинський В.О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні.

У статті проводиться соціально-правовий аналіз значимості судового захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Автором встановлено, що судовий захист є окремою формою юрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців (на рівні з парламентською та адміністративною формами захисту). Для цієї форми захисту соціальних прав військовослужбовців властивим є те, що вона передбачає реалізацію правозахисної функції правової держави шляхом діяльності судів, які володіють судовою владою (й через суддів провадять правосуддя). Саме особливості судової влади дозволяють утверджуватись цивілізаційному переосмисленню відносин між державою та військовослужбовцями, в яких державою поважається людська гідність військовослужбовців, а отже й визнається потреба в їх соціальній безпеці, яка зокрема досягається шляхом захисту їхніх прав. Для судової форми захисту соціальних прав військовослужбовців характерним також є те, що цей захист соціальних прав військовослужбовців з-поміж інших юрисдикційних форм захисту соціальних прав є найбільш доступною для військовослужбовців, задовольняючи їх право на судовий захист, а також на доступне правосуддя у процесуальний спосіб. Крім того, судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців з-поміж інших юрисдикційних форм захисту соціальних прав підлягає більш високим стандартам забезпечення якості правового захисту. Окремо автором відзначається, що судова форма захисту соціальних прав українських військовослужбовців об'єктивується як на національному рівні (у діяльності Конституційного Суду України, Верховного Суду та адміністративних судів), так і на регіональному міжнародному рівні (в діяльності Європейського суду з прав людини). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та наголошується на тому, що держава як гарант конституційних прав людини загалом і військовослужбовців зокрема повинна сприяти удосконаленню функціонування системи правосуддя з метою забезпечення реалізації прав військовослужбовців на доступне та справедливе правосуддя, мінімізуючи не лише процесуальні, але й фактичні бар'єри використання такими службовцями усіх можливостей судової форми захисту їх соціальних прав.

Ключові слова: військовослужбовці, правовий захист, правосуддя, соціальна безпека, соціальне право, соціальні права, судовий захист.

Rekshinskiy V.O. Peculiarities of judicial protection of the social rights of military personnel in Ukraine.

The article provides a social and legal analysis of the importance of judicial protection of the social rights of military personnel in Ukraine. It establishes that judicial protection represents a distinct form of jurisdictional safeguard for the social rights of military personnel, complementing parliamentary and administrative forms of protection. A key characteristic of this form of protection is its role in facilitating the defense of human rights, a fundamental aspect of a rule of law state, realized through the functioning of judicial courts and the actions of judges authorized to administer justice. The unique aspects of judicial power facilitate a civilizational reevaluation of the relationship between the state and military personnel. In this dynamic, the state acknowledges the human dignity of military personnel and, consequently, recognizes the necessity of their social security, which is partially achieved through the protection of their social rights. The judicial form of protecting the social rights of military personnel is distinctive in that among various jurisdictional forms of social rights protection, it is the most accessible to military personnel. This accessibility upholds their right

to judicial protection and ensures procedural access to justice. Furthermore, compared to other jurisdictional forms of social rights protection, the judicial protection of military personnel's social rights adheres to the highest standards for ensuring the quality of legal protection. Additionally, the author highlights that the judicial protection of social rights for Ukrainian military personnel manifests both nationally—in the activities of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, and administrative courts—and regionally at the international level, as seen in the proceedings of the European Court of Human Rights. The article's conclusion summarizes the study's findings, noting that the state, as the guarantor of constitutional human rights for all, including military personnel, should aid in enhancing the functioning of the justice system. This enhancement is crucial to ensure the realization of military personnel's rights to accessible and fair justice, aiming to minimize not only procedural but also actual barriers. Such improvement is essential for enabling these employees (military personnel) to fully utilize the judicial forms available for the protection of their social rights.

Key words: judicial protection, justice, legal protection, military personnel, social law, social rights, social security.

Постановка питання. Конституція України, оголошуючи нашу державу правовою, демократичною та соціальною, також назвала людину, її життя та здоров'я в якості найвищої соціальної цінності, а тому будь-які дії та рішення держави мають здійснюватися в контексті парадигми людиноцентризму. У рамках цієї парадигми держава (надалі й суспільство, яке трансформувалося у громадянське суспільство) зобов'язується визнавати, дотримуватися та захищати права та свободи кожної людини і громадянина, звичайно ж, включаючи і військовослужбовців. Реалізація цих конституційних положень передусім забезпечується гарантованістю державного, насамперед судового захисту права і свободи людини, громадянина. З огляду на це в Україні кожному надається право захищати свої права та свободи (зокрема, соціальні права та законні інтереси у соціальній сфері) всіма способами, які не заборонені законодавчими актами, зокрема, оскаржити до суду рішення та дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, звертатися до міждержавних судових органів, які захищають права і свободи людини (насамперед тоді, коли особою, яка вважає, що її права були порушені, були вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту). Це показово демонструє, що Україна на сьогодні не лише визнає основні права та свободи людини (зокрема соціальні права), а й вважає захист цих прав та свобод своїх громадян (зокрема військовослужбовців) в якості однієї з ключових функцій держави, належна реалізація яких дозволяє характеризувати нашу державу як правову, демократичну та соціальну. При цьому важливо розуміти, що реальне визнання держави соціальною, правовою та демократичною можливо не тоді, коли в ній створено та діють необхідні механізми захисту соціальних прав, а й саме функціонування цих механізмів характеризується дієвістю, ефективністю, адекватністю. Особливо актуальним це питання постає саме відносно військовослужбовців та щодо можливостей захисту ними соціальних прав у судовому порядку, як у найбільш ефективній формі захисту прав людини.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Попри очевидну актуальність проблематики судового захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні, слід констатувати, що по сьогодні особливості такого типу захисту соціальних прав військовослужбовців ще не було предметом комплексного дослідження. Утім, в процесі критичного аналізу наукової літератури можемо помітити, що багатьма ученими і дослідниками вже розкривались дотичні питання, наприклад судова форма захисту в цілому (зокрема, В.Г. Гончаренко, В.І. Журавель, Ю.І. Полюк, Б.О. Стахів, Р.С. Харчук, З.І. Шевчук та ін.), судовий захист соціальних прав (серед яких: Я.О. Берназюк, В.В. Бонтлаб, Т.І. Бик, Г.Е. Борщевська, І.В. Дашутін, Є.В. Краснов, К.Р. Резворович та ін.), а також судовий захист військовослужбовців, як такий (зокрема, Ю.Ю. Боброва та Ю.О. Бобров, О.І. Остапенко, Н.І. Чудик-Білоусова, Б.М. Шамрай та ін.). Разом із тим, слід констатувати, що особливості судового захисту соціальних прав військовослужбовців на дисертаційному рівні вже частково (хоча й в адміністративно-правовому контексті) розкривала К.Р. Резворович [1, с. 223], а окремі аспекти судового захисту соціальних прав військовослужбовців (у житлово-побутовому напрямі соціальної безпеки) розкривається Л.О. Мойсей [2]. Отже, ґрунтуючись на наукових напрацюваннях цих та ін. учених і дослідників можемо уточнити особливості судового захисту соціальних прав військовослужбовців в сучасній Україні.

Метою статті є соціально-правовий аналіз значимості судового захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Для досягнення цієї мети ставляться такі *завдання*: 1) окреслити основні властивості судової форми захисту соціальних прав військовослужбовців, що демонструють особли-

вості судового захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні; 2) проаналізувати виокремлені особливості судового захисту соціальних прав військовослужбовців; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні, як і в будь-якій іншій правовій, демократичній та соціальній державі континентальної системи права (хоча в англо-американській правовій системі ця форма набуває ще більшого значення) характеризується в якості найбільш оптимального, дієвого та ефективного напрямку відновлення справедливості загалом та щодо військовослужбовця (у сенсі його соціальних прав і законних інтересів в соціальній сфері) зокрема. З цією позицією також погоджуються й інші учені [див., напр.: 3, с. 68], що цілком логічно, адже ця форма захисту є особливою формою продукування справедливості (саме тому в англійській мові поняття «справедливість» та «правосуддя» окреслюється одним і тим же словом «*justice*»), як суто правової, так і соціальної. Піддаючи соціально-правовому аналізу наукові напрацювання учених стосовно правового статусу суду, особливостей правосуддя [див., напр.: 4; 5], а також судової форми захисту [див., напр.: 6; 7], доходимо думки, що особливим для судового захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні є такі характеристики відповідної форми юрисдикційного захисту соціальних прав:

1. Судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців передбачає реалізацію правозахисної функції правової держави шляхом діяльності судів, які володіють судовою владою (й через суддів провадять правосуддя), особливості якої дозволяють утверджуватись цивілізаційному переосмисленню відносин між державою та військовослужбовцями, в яких поважається людська гідність таких службовців, а отже й визнається потреба в їх соціальній безпеці. Насамперед зазначимо, що захист прав людини загалом і військовослужбовців зокрема пов'язується із правозахисною функцією держави [8, с. 282], що об'єктивується у правозахисній діяльності, ключовим елементом якої (в Україні, як і в будь-якій ін. правовій державі) є судова влада [9, с. 536]. При цьому, осмислюючи соціально-правове значення відповідної властивості суду (перш за все – адміністративного суду [1, с. 223]) зазначимо, що: по-перше, таку роль суду в забезпеченні соціальної безпеки військовослужбовців важко недооцінити, адже цій безпеці може шкодити держава, що з тих чи інших причин може відступати від людиноцентристської парадигми в контексті розуміння потреби забезпечення реалізації, охорони та захисту соціальних прав військовослужбовців; по-друге, в Україні, як у правовій, демократичній та соціальній державі, держава зацікавлена в забезпеченні ефективної діяльності суду, як інституту, здатного обмежувати можливості свавілля органів публічної влади (її посадових осіб) щодо військовослужбовців, а відтак – забезпечувати панування права, людиноцентристський розвиток держави, а також убезпечувати державу від дій, що знижують її рівень національної безпеки у відносинах з приводу забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців.

2. Судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців з-поміж інших юрисдикційних форм захисту соціальних прав є найбільш доступною для військовослужбовців, задовольняючи їх права на судовий захист та на доступне правосуддя. Спершу зазначимо, що право на судовий захист учені тлумачать, як «природне, невідчужуване і таке, що за жодних умов не підлягає обмеженню конституційне право людини, яке гарантоване Конституцією України та міжнародно-правовими документами, суб'єктивне право людини на справедливе відновлення і судовий захист порушених конституційних прав із подальшим забезпеченням державою обов'язковості і невідворотності виконання судового рішення за будь-яких умов» [10, с. 139]. При цьому слід мати на увазі, що право на судовий захист в державі може нівелюватись у тому разі, коли воно не корелюватиметься також правом на доступне правосуддя. Саме доступність правосуддя, як справедливо зазначає С.Ф. Демченко, «є однією з передумов утвердження судової гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту праві свобод людини» [11, с. 97], а також є критерієм оптимальності відновлення справедливості відносно військовослужбовця, котрий потребує поновлення належного стану соціальної безпеки шляхом захисту його соціальних прав у судовому порядку. Відтак, доходимо думки, що у соціально-правовому значенні судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців є найбільш доступною формою не лише звернення за захистом порушених прав, але й також найбільш доступною та ефективною формою відновлення справедливості – належного стану соціальної безпеки військовослужбовця.

3. Судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців з-поміж інших юрисдикційних форм захисту соціальних прав підлягає більш високим стандартам забезпечення якості правового захисту. Як відомо, «забезпечення ефективного та якісного правосуддя є пріоритетним завданням будь-якої правової держави, яка визнає захист прав та законних інтересів людини і громадянина найвищою

соціальною цінністю» [12, с. 93]. Саме тому в даному випадку можна вести мову про *загальні та спеціальні фактори забезпечення ефективності та якості правосуддя*, як форми захисту соціальних прав військовослужбовців. Серед *загальних* таких факторів слід назвати, наприклад, по-перше, принцип верховенства права, який є по суті одним із основних основоположних ідей функціонування системи правосуддя та відправлення правосуддя. По-друге, слід враховувати також фактор доступності правосуддя, про який ми вже раніше говорили, як про важливу особливість судової форми захисту соціальних прав військовослужбовців, яка серед іншого передбачає: доступне представництво в суді (не виключає безпосередню участь у судовому розгляді справи, яка все ж таки зараз може бути ускладнена для військовослужбовців, котрі беруть участь у бойових діях або ж, наприклад, опинилися у вимушеному полоні, заручниках); право на справедливий судовий розгляд; відсутність несправедливо високих фінансових бар'єрів для подання позовної заяви, а також оскарження судового рішення; зрозумілий механізми подання та розгляду позовних заяв, а також механізм оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. По-третє, фактор якості процесуального законодавства, яке досягається загальними вимогами до якості законодавчих актів (наприклад, ці акти мають бути ясними, публічними, стабільними, застосовуватися рівномірно та справедливо, а також своєчасно переглядатися), а також спеціальними вимогами, серед яких особливо важливим є – облік реальної практики застосування процесуальних норм для забезпечення реалізації права на справедливий та доступний суд. По-четверте, ключовим фактором також слід вважати і незалежність суду, самостійність суддів, а також неупередженість (зокрема, політичну, ідеологічну та іншу) судової влади загалом. В силу цієї гарантії та фактора ефективного та якісного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні, військовослужбовці, соціальні права яких були порушені.

4. Судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців об'єктивується на національному та регіональному міжнародному рівні. На регіональному міжнародному рівні захист соціальних прав військовослужбовців захищається Європейським судом з прав людини, у прецедентній практиці якого наразі налічується низка судових рішень, в яких встановлюються важливі принципи та стандарти захисту соціальних прав військовослужбовців, які мають застосовуватись також в Україні (насамперед, це рішення у справах М.К. проти України, Премініні проти росії, Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства та ін.). Національний рівень судового захисту соціальних прав військовослужбовців можна пов'язувати із Конституційним Судом України (прикладом цьому є рішення у справах № 1-13/2004, № 3-192/2020(465/20), № 1-38/2016, № 1-28/2008 та ін.), а також із національними судами (насамперед з Верховним Судом та адміністративними судами). Реалізуючи судову владу суди захищають усі соціальні права військовослужбовців, а отже забезпечують соціальну безпеку військовослужбовців, що об'єктивується у всіх напрямках (і формах) соціального захисту. Критично аналізуючи судові рішення, пов'язані із захистом соціальних прав військовослужбовців, можемо зокрема виокремити рішення, які сприяють досягненню мети соціальної безпеки в рамках: 1) оздоровчо-рекреаційної форми соціального захисту військовослужбовців; 2) матеріальної форми соціального захисту військовослужбовців, серед іншого, в контексті: встановлення невірного базового місяця нарахування індексації грошового забезпечення, перерахунку та виплати індексації грошового забезпечення та ін.; визнання протиправною бездіяльність військової частини щодо ненарахування та невиплати військовослужбовцю додаткової винагороди, передбаченої постановою КМУ 2022 року № 168 у розрахунку на місяць пропорційно до часу участі у бойових діях; визнання протиправними дії територіального центру комплектування та соціальної підтримки щодо обчислення та виплати військовослужбовцю грошового забезпечення, грошової допомоги на оздоровлення без врахування розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого відповідним Законом про Державний бюджет України на відповідний рік; зобов'язання територіального центру комплектування та соціальної підтримки виготовити та надати до Пенсійного фонду України оновлену довідку про розмір грошового забезпечення за відповідний період з урахуванням розмірів складових грошового забезпечення та ін.; 3) пенсійної форми соціального захисту військовослужбовців та ін.

При цьому, розглядаючи судовий захист соціальних прав військовослужбовців можемо помітити, що досить часто суди не задовольняють позовні вимоги військовослужбовців пор захист їх соціальних прав, однак, не через те, що суди в такому випадку ухвалюють неправосудні рішення, а через те, що встановлюють відсутність порушення соціальних прав або ж недоведеність такого порушення (чи наявності у військовослужбовця відповідного спеціального суб'єктивного соціального права). Показовою в цьому контексті наразі є судова практика щодо задоволення державою соціальних прав військовослужбовців, які впливають з норм постанови КМУ 2022 року № 168. Зокрема, суди часто

відмовляють військовослужбовцям у задоволенні їх позовів переважно з таких підстав: по-перше, недостатність наданих суду доказів наявності відповідних спеціальних соціальних прав (військовослужбовці-позивачі не надали достатніх документальних підтверджень своєї безпосередньої участі в конкретних бойових діях або ж у заходах з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії); по-друге, ненадання документів від командування Оперативного угруповання військ, що засвідчують факт участі військовослужбовця-позивача у заходах з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії (чи факт переміщення позивача під час зазначеного періоду); по-третє, відсутність наказів, а також журналів бойових дій, що підтверджували би участь позивача-військовослужбовця у відповідних бойових операціях; по-четверте, військовослужбовці-позивачі надають суду докази, які не завжди є допустимими (не відповідають вимогам інструкції з виплати додаткової винагороди) чи достатньо переконливими. Крім того, сьогодні можемо помітити низку ухвал адміністративних судів у відповідних справах про зупинення провадження в адміністративній справі за позовами військовослужбовців про визнання протиправною бездіяльності, стягнення додаткової винагороди до набрання законної сили рішенням ВС у зразковій справі № 640/13029/22 (адміністративне провадження № Пз/990/10/22), яке на сьогоднішній день ще не було ухвалено, хоча наявна також практика й про відмову в клопотаннях про зупинення провадження в адміністративній справі до набрання законної сили відповідного рішенням ВС.

Висновки. Суд, реалізуючи судову владу виконує функцію захисту прав і свобод людини, будучи універсальною, історично сформованою, детально регламентованою нормами процесуального законодавства гарантією втілення принципів права, правильного застосування закону, встановлення реально існуючих суб'єктивних прав та обов'язків сторін, а відповідно – будучи ефективною формою захисту прав людини в цілому та соціальних прав військовослужбовців, зокрема. Закономірним чином, особливої актуальності ця форма захисту соціальних прав наразі набуває щодо військовослужбовців, приймаючи до уваги: по-перше, особливості загального та спеціального соціально-правового статусу військовослужбовців, специфіку воєнної служби, закритість воєнно-оборонного сектору (відповідно, ризики порушення соціальних прав без можливості відновлення таких прав військовослужбовців) та ін.; по-друге, особливий статус суду, реалізація якого сприяє підтримці правопорядку також й в воєнно-оборонному секторі, зокрема, за рахунок правозахисної діяльності суду. У цьому контексті слід мати на увазі, що судова форма юрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців, по-перше, об'єктивується за рахунок гарантування незалежності суду й самостійності суддів, що є основою виконання судом правозахисної функції держави, крізь призму якої військовослужбовці визнаються особами, котрі володіють людською гідністю та соціальними правами, що підлягають захисту з метою забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців. По-друге, ця форма захисту соціальних прав ґрунтується на високих стандартах забезпечення якості правового захисту, які є значно вищими порівняно з іншими юрисдикційними формами захисту соціальних прав. По-третє, судова форма захисту соціальних прав військовослужбовців має два рівні – національний (КСУ, адміністративні суди та ВС) і міжнародний регіональний (ЄСПЛ). По-четверте, судовий захист соціальних прав військовослужбовців об'єктивується шляхом реалізації прав на судовий захист та на доступне правосуддя, у результаті чого військовослужбовці можуть захистити свої права за допомогою найбільш ефективного правозахисного інституту, стикаючись при цьому з найменшими бар'єрами. Разом із тим, слід мати на увазі, що особливості проходження військової служби, виконання службових обов'язків, а також сам факт повномасштабної війни створює фактичні проблеми доступу до судового захисту. У зв'язку із цим, держава як гарант конституційних прав людини загалом і військовослужбовців зокрема повинна сприяти удосконаленню функціонування системи правосуддя з метою забезпечення реалізації прав військовослужбовців на доступне та справедливе правосуддя, мінімізуючи не лише процесуальні, але й фактичні бар'єри використання такими службовцями можливостей судової форми захисту їх соціальних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Резворович К.Р. Соціальні права та їх захист адміністративним судом: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 420 с.
2. Мойсей Л.О. Право на судовий захист як один із способів спонукання держави до виконання конституційних гарантій із забезпечення житлом військовослужбовців. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 1 (29). С. 95–100.

3. Бонтлаб В.В. Право на судовий захист трудових прав: науково-теоретичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 68–74.
4. Андрущенко О.Ю. Справедливість як мета правосуддя та конфлікт інтересів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 6, т. 1. С. 3–8.
5. Фазикош О.В. Правовий статус суду як органу судової влади: поняття та складові елементи. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 78–83.
6. Берназюк Я.О. Темпоральні межі судового захисту соціальних прав. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: Верховний Суд, 2020. С. 150–157.
7. Резворович К.Р. Захист соціальних прав людини у порядку адміністративного судочинства: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти: монографія. Дніпро: Вид-ць Біла К.О., 2021. 420 с.
8. Бондаренко А.І. Форми реалізації правозахисної функції сучасної держави: до постановки проблеми. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 282–288.
9. Іншин М.І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020, № 2 (104). С. 535–543. doi: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.60.
10. Півненко Л.В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 137–143. doi: 10.51989/NUL.2023.1.17.
11. Демченко С.Ф. Про поняття правосуддя і доступність правосуддя. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 96–102.
12. Князьков В. Деякі теоретичні аспекти забезпечення якості правосуддя в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 7. С. 93–98.